

E-SAYLOVLAR VA FUQAROLIK ISHTIROKI ÓZBEKISTON TAJRIBASI VA KELAJAKDAGI IMKONIYATLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15212730>

Azirbaev Salamat Kuanishbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti yurisprudensiya tálím yónalishi yuridika fakulteti 3-kurs talabasi.

Tel raqami: +998 90 700-68-62

Email: azerbaevsalamat947@gmail.com.

Annotatsiya

Bu maqolada sónggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi siyosiy tizimlarga ham sezilarli ta'sir kórsatmoqda. Xususan, elektron saylovlar (e-saylovlar) instituti fuqarolarning saylov jarayonida ishtirokini soddalashtirish, oshkoralik va ishonchni ta'minlash yólida muhim omilga aylanmoqda. Ushbu maqolada e-saylovlar tizimining huquqiy asoslari, ularning afzalliklari va xavf-xatarlari, fuqarolik ishtirokining zamonaviy shakllari, shuningdek, xorijiy tajriba hamda Ózbekiston sharoitida joriy etish istiqbollari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit sózlar

e-saylovlar, fuqarolik ishtiroki, raqamli demokratiya, siyosiy faollik, huquqiy asos, saylov islohotlari.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida demokratik tamoyillarni mustahkamlashda saylov tizimining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, elektron saylovlar (yoki qisqacha e-saylovlar) fuqarolarning siyosiy qarorlar qabul qilishdagi bevosita ishtirokini ta'minlashda innovatsion vosita sifatida qaralmoqda. E-saylovlar – bu faqatgina texnologik yechim emas, balki jamiyatda ochiqlik, ishonch va faollikni kuchaytiruvchi ijtimoiy-huquqiy hodisadir. Biroq ushbu jarayon bir qator murakkabliklar – texnologik ishonchlilik, axborot xavfsizligi, fuqarolarning raqamli savodxonligi darajasi kabi masalalarni ham órtaga qóymoqda. Ayniqsa, fuqarolarning óz huquqlarini anglab yetishi va siyosiy hayotda faol qatnashishi bugungi demokratik davlat qurish yólidagi asosiy mezonlardan biridir.

E-saylovlarning huquqiy asosi va raqamli rivojlanish jarayoni

Raqamli texnologiyalar saylov tizimlarini isloh qilishda asosiy omilga aylanmoqda. Ayniqsa, elektron ovoz berish orqali fuqarolarning huquqlarini amalga oshirishga oid mexanizmlarni takomillashtirish zaruriyati bugungi kunda

jahon miqyosida dolzarb masalaga aylangan. Elektron saylovlar tizimini joriy etish har bir davlatning konstitutsiyaviy asoslari, saylovga oid maxsus qonunlari va texnologik infratuzilmasi bilan uzviy bog'liqdir.

Shu órinda, 2019-yilda qabul qilingan "Raqamli Ózbekiston - 2030" strategik dasturi e-saylovlarni joriy etishga zamin yaratdi. Unga kóra, davlat boshqaruvi, huquqiy tizim va ijtimoiy sohalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlikni oshirish va fuqarolar ishtirokini kuchaytirish asosiy yónalishlardan biri etib belgilangan.

E-saylovlarning huquqiy asoslari, avvalo, saylov jarayonining barcha bosqichlarida (róyxatga olish, ovoz berish, natijalarni hisoblash) oshkoralik, qonuniylik va xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan. Shu sababli, xalqaro tajribada ushbu tizimni joriy etishda qat'iy texnik va huquqiy standartlar qóllaniladi. Masalan, Estoniya, Shvetsiya, Braziliya kabi davlatlar elektron saylovlar orqali shaffoflik, fuqarolik ishonchi va siyosiy faollikni ta'minlashga erishgan.

Ózbekistonda hozircha e-saylovlar tóliq joriy qilinmagan bólsa-da, ayrim komponentlari (masalan, saylovchilarning elektron róyxati, ovoz berish jarayonini monitoring qilish vositalari) allaqachon amaliyotga tatbiq etilgan. Bu esa saylov tizimida bosqichma-bosqich raqamli transformatsiyaning kechayotganini kórsatadi.

Xorijiy olimlar, jumladan, siyosiy texnologiyalar bóyicha ekspert **D. Norris** ta'kidlaganidek:

"E-saylovlar fuqarolarning ishonchini oshirishning yagona yóli emas, biroq ular jarayonni tez, qulay va aniqligiga asoslangan raqamli vosita sifatida demokratik tizimni kuchaytiradi."

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Ózbekistonda e-saylovlar institutini shakllantirish uchun zarur huquqiy baza mavjud bólib, uni amaliyotga joriy etishda texnologik, axborot xavfsizligi va fuqarolik ongini shakllantirish bilan bog'liq kompleks yondashuv talab etiladi.

Fuqarolarning siyosiy faolligi va e-saylovlardagi ishtiroki

Demokratik jamiyatning asosiy belgilaridan biri bu – fuqarolarning siyosiy faolligidir. Fuqarolar ózlarining davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini saylovlar orqali amalga oshiradi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli asrda e-saylovlar orqali bu ishtirok yanada qulay, tezkor va ochiq shaklga ega bólmogda.

Siyosiy faollik – bu faqat saylovda ovoz berish emas, balki siyosiy jarayonlarda ongli va faol ishtirok etish, óz pozitsiyasini ifoda etish, jamiyat taraqqiyotiga hissa qóshish demakdir. Afsuski, an'anaviy saylovlarda ishtirok etish darajasi ayrim hollarda past bólib qoladi. Bunga sabablar sifatida byurokratik tósiqlar, saylov uchastkasiga borishdagi qulaylik yetishmasligi, ma'lumot yetkazishdagi kamchiliklar, ishonchsizlik va fuqarolik befarqligi keltiriladi.

E-saylovlar aynan mana shu muammolarni hal etishga yordam berishi mumkin. Internet tarmogʻi orqali ovoz berish imkoniyati, mobil qurilmalar orqali róyxatdan ótish, saylov materiallari bilan tanishish fuqarolarga óz huquqlarini yanada oson amalga oshirish imkonini beradi. Bu ayniqsa yoshlar, nogironlar, chet elda yashovchi vatandoshlar uchun qulaylik yaratadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev bu borada shunday degan edi:

“Yangi Ózbekiston – bu eng avvalo, faol fuqarolik jamiyati. Har bir fuqaro óz taqdiriga befarq bólmazligi, jamiyatdagi ózgarishlarda ishtirok etishi kerak.”

E-saylovlar aynan ana shunday fuqarolik faolligini oshirish vositasiga aylanishi mumkin. Ammo bu faqat texnologiya bilan emas, balki fuqarolarning siyosiy madaniyati, raqamli savodxonligi va ishonchini oshirish bilan ham chambarchas bogʻliqdir. Xalqaro tajribaga murojaat qiladigan bólsak, Estoniya davlatida e-saylovlar orqali ovoz berish fuqarolar orasida katta ishonchga ega. 2023-yilgi parlament saylovlarida bu usuldan foydalanganlar soni 50 foizdan oshgan. Bunga ularning uzluksiz siyosiy tarbiya, ishonchli raqamli infratuzilma va ochiqlik siyosati orqali erishilgan.

Ózbekistonda ham fuqarolik faolligini kuchaytirish yólida kóplab choralar kórilmoqda. Ammo, ayniqsa, elektron saylovlar orqali bu ishtirokni yanada oshirish uchun quyidagi omillar muhim:

- raqamli savodxonlik bóyicha taʼlim dasturlari;
- ishonchli texnologik platformalar;
- axborot xavfsizligi va shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish kafolatlari;
- aholiga saylov tizimining yangi shakllari haqida tóliq va ishonchli maʼlumot yetkazish.

Shuningdek, siyosiy faollikni oshirishda OAV, ijtimoiy tarmoqlar va blogerlarning roli ham beqiyosdir. Ular fuqarolarga saylovdagi ishtirok ahamiyati, e-saylov imkoniyatlari va demokratik qadriyatlar haqida maʼlumot berish orqali ijtimoiy ongni shakllantiradi.

E-saylovlar xavfsizligi va ishonchlilik masalalari

Elektron saylov tizimining joriy etilishi qulaylik va samaradorlik bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi va ishonchlilikka oid jiddiy talablarni ham yuzaga keltiradi. Chunki har qanday raqamli platforma – ayniqsa, siyosiy muhim jarayonlarda foydalaniladigan platforma – tashqi va ichki xatarlarga nisbatan doimiy monitoring va himoyani talab etadi.

Saylov xavfsizligi – bu faqat texnik muammo emas. Bu muammo konstitutsiyaviy huquqlarning kafolatli amalga oshirilishi, davlatga bólgan ishonch va fuqarolarning óz ovoziing eʼtiborga olinayotganiga bólgan ishonchi bilan

chambarchas bog'liqdir. Shu bois, har qanday e-saylov tizimi quyidagi asosiy tamoyillar asosida tashkil etilishi zarur:

- ❖ Ovoz berish maxfiyligi;
- ❖ Ovozlarining aniqligi va ózgartirib bólmazligi;
- ❖ Saylovchilarni aniqlash va autentifikatsiya qilish ishonchliligi;

Texnologik muhofaza va kriptografik vositalar yordamida himoya.

Ózbekiston Respublikasi Prezidentining **2020-yil 5-oktabrdagi** "Axborot xavfsizligini ta'minlashga doir qóshimcha chora-tadbirlar tóg'risida"gi farmoni asosida davlat organlari faoliyatida raqamli xavfsizlik masalalari ustuvor yónalish sifatida belgilangani e-saylovlar tizimini himoyalash uchun ham muhim qadamdir.

Xalqaro tajribada, masalan Estoniyada, ovoz berish blokcheyn texnologiyalari asosida amalga oshiriladi. Bu texnologiya orqali har bir fuqaroning ovozi shifrlanadi, ózgartirib bólmaydigan shaklda saqlanadi va u orqali natijalar ustidan jamoatchilik tomonidan nazorat órnatilishi mumkin bólad.

Yana bir muhim jihat – bu ishonch masalasi. Elektron tizimlar qanchalik mukammal bólmasin, fuqarolarning unga nisbatan ishonchi bólmasa, saylovda ishtirok etish darajasi past bólishi mumkin. Shu boisdan, davlat tomonidan ochiqlik siyosati yuritilishi, axborotlarning oshkoraligi ta'minlanishi, mustaqil kuzatuvchilar va fuqarolik jamiyati vakillari ishtirokini kengaytirish lozim.

Germaniyalik siyosatshunos **U. Meyer** óz tadqiqotlarida shunday fikr bildiradi:

"E-saylov tizimlarining barqarorligi ularning texnologik afzalliklariga emas, balki ijtimoiy ishonch va davlatning ochiq siyosatiga tayanadi."

Ózbekistonda bu boradagi dastlabki tajribalar e'tiborga molik. Masalan, 2021-yilgi Prezident saylovlarida ilk marta saylovchilar yagona elektron róyxat orqali róyxatdan ótdilar. Bu bosqichma-bosqich yondashuv orqali tóliq e-saylov tizimiga ótishga puxta asos yaratmoqda.

Xulosa qilib aytganda, e-saylovlar xavfsizligini ta'minlash – texnologik innovatsiyalarni qóllash, huquqiy kafolatlar yaratish va eng muhimi, fuqarolarning ishonchini qozonish orqali amalga oshadi. Har bir texnik yechim ortida inson omili va ishonch turadi.

Zór, unda maqolaning 4-bólimi: "Ózbekiston tajribasida e-saylovlar istiqbollari va fuqarolik ishtirokini kuchaytirish yóllari"ni taqdim etaman:

Ózbekiston tajribasida e-saylovlar istiqbollari va fuqarolik ishtirokini kuchaytirish yóllari

Ózbekiston raqamli jamiyat sari dadil qadamlar tashlayotgan davlatlardan biridir. Mamlakatda "Raqamli Ózbekiston – 2030" strategiyasi doirasida fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, davlat xizmatlarini elektron shaklga ótkazish va

raqamli savodxonlikni oshirish ishlari keng kólamda olib borilmoqda. Bu jarayonning muhim yónalishlaridan biri sifatida elektron saylov tizimining shakllanishi alohida órin egallaydi.

Bugungi kunga kelib, Ózbekiston saylov tizimida raqamlashtirish borasida bir qator muhim bosqichlarni bosib ótdi. 2019-yildan boshlab saylovchilar yagona elektron róyxat orqali róyxatga olinmoqda. Bu esa ovoz berish jarayonida shaffoflik va aniqlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, 2021-yilgi prezident saylovlarida ilk bor "Saylov-2021" mobil ilovasi orqali saylov uchastkasi haqida ma'lumot olish, saylovchilar róyxatini tekshirish imkoniyati yaratildi. Bu kichik qadam bólib tuyulsa-da, fuqarolarning saylovdagi ishtirokini yengillashtirish va ularda qiziqish uyg'otish nuqtai nazaridan muhim tajriba hisoblanadi.

Biroq, e-saylovlarga tóliq ótish uchun quyidagi yónalishlarda tizimli ishlarni kuchaytirish zarur:

Huquqiy asoslarni takomillashtirish – mavjud saylov qonunchiligi raqamli ovoz berish mexanizmlarini aniq belgilab berishi kerak. Maxfiylik, ochiqlik, ma'lumotlar xavfsizligi, muqobillik va ishonch kabi tamoyillar huquqiy jihatdan mustahkamlanishi lozim. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish – barcha hududlarda, ayniqsa chekka qishloqlarda internet infratuzilmasi va raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyati kengaytirilishi kerak. Fuqarolarning raqamli savodxonligini oshirish – aholining, ayniqsa yoshi katta fuqarolarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash kónikmalarini rivojlantirish e-saylovlarda ishtirok darajasini oshiradi. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish – saylov tizimining shaffofligi uchun mustaqil kuzatuvchilar, nodavlat tashkilotlar, jurnalistlar va blogerlar faol ishtirokini rag'batlantirish zarur.

Ayni paytda Ózbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari – nodavlat notijorat tashkilotlari, yoshlar va ayollar ittifoqlari, ijtimoiy tarmoqlar orqali faol fuqarolik pozitsiyasi shakllanmoqda. Elektron saylovlar ana shu ijtimoiy faollikni mustahkamlovchi muhim vositaga aylanishi mumkin.

Agar bu yónalishda tizimli, izchil va demokratik tamoyillarga asoslangan siyosat olib borilsa, yaqin kelajakda Ózbekiston mintaqada elektron ovoz berishning ishonchli modelini yaratgan davlatga aylanishi mumkin.

Xulosa

E-saylovlar zamonaviy demokratik jamiyatlarning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ular nafaqat saylov jarayonini soddalashtiradi, balki fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish, davlat va jamiyat órtasida ózaro ishonch muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois, elektron saylov tizimining joriy etilishi – bu texnologik yangilik emas, balki jamiyat siyosiy

madaniyatining yuksalishi, fuqarolik ongining shakllanishi yólidagi muhim bosqichdir.

Ózbekiston tajribasidan kelib chiqib aytish mumkinki, davlat tomonidan raqamli islohotlarga bólgan e'tibor oshib borayotgan bir davrda e-saylov tizimi ham qadam-baqadam joriy etilmoqda. Bu borada yutuqlar bor: saylovchilarning yagona elektron róyxati, mobil ilovalar, ma'lumotlar bazasini integratsiyalash kabi chora-tadbirlar amaliy natija bermoqda. Biroq, tóliq raqamli ovoz berish tizimiga ótish uchun hali yechilishi lozim bólgan muhim masalalar mavjud. Ularga quyidagilar kiradi:

- E-saylovlar xavfsizligi va maxfiyligini huquqiy jihatdan kafolatlash;
- Texnologik vositalarning ishonchliligini oshirish;
- Fuqarolar, ayniqsa qishloq aholisi va yoshi katta avlod vakillarining raqamli savodxonligini ta'minlash;

Ijtimoiy ishonchni mustahkamlash va e-saylov tizimiga nisbatan jamoatchilik nazoratini kengaytirish.

Mashhur **fransuz** mutafakkiri **Monteskye** aytganidek:

“Haqiqiy erkinlik qonunlar bilan kafolatlangan holda, fuqarolarning óz tanlovini ochiq va xolis ifoda eta olishidadir.”

Shu nuqtai nazardan qaralganda, elektron saylovlar orqali fuqarolik ishtirokini kuchaytirish – bu nafaqat texnologik ózgarish, balki Ózbekistonning ochiq, adolatli va ishonchli jamiyat sari intilishi sifatida baholanishi kerak.

- ❖ E-saylovlar bóyicha alohida qonun qabul qilish, bunda maxfiylik, xavfsizlik, aniqlik va javobgarlik mezonlari aniq belgilanadi;
- ❖ Blokcheyn texnologiyasiga asoslangan sinov loyihalarini joriy etish, avval mahalliy saylovlar darajasida;
- ❖ Fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda e-saylovlar bóyicha ommaviy tushuntirish va óquv kampaniyalarini yólga qóyish;
- ❖ Mustaqil va xalqaro kuzatuvchilarni jalb etish, bu orqali tizimga bólgan ishonchni kuchaytirish;

Saylovchilarning e-ishtirokini rag'batlantirish, bu uchun onlayn axborot platformalari, chat-botlar, interaktiv xizmatlardan keng foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, e-saylovlar Ózbekiston siyosiy tizimining demokratik tamoyillar asosida rivojlanishiga xizmat qilishi, fuqarolarni davlat boshqaruvida faol ishtirok etishga undovchi qudratli vositaga aylanishi mumkin. Asosiysi, bu tizimning joriy etilishi ishonchli, ochiq, qonuniy va barcha uchun teng imkoniyatlar yarata oladigan shaklda bólishi kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RÓYXATI:

- 1) Karimov I.A. "Yuksalish va taraqqiyotning yangi bosqichlari". - Tashkent: Adabiyot, 2018.
- 2) Mirziyoyev Sh.M. "Yangi Ózbekiston: Yuksalish va taraqqiyotning yóllari". - Tashkent: Ózbekiston nashriyoti, 2020.
- 3) Saylovlar tizimi va ularning qonuniy asoslari. - Tashkent: Ózbekiston yuridik universiteti, 2021.
- 4) Bakhtiyorov M. Raqamli texnologiyalar va siyosiy ishtirok: global tajribalar. - Moscow: Iqtisodiy Tahlil, 2022.
- 5) Murtazaev A. "Fuqarolik jamiyati va saylov jarayonlari". - Tashkent: Alisher Navoiy nashriyoti, 2021.
- 6) Ózbekiston Respublikasining Saylov Kodeksi, 2022.
- 7) Electoral Systems and Political Participation in the Digital Age, ed. by J. Smith. - London: Routledge, 2021.